

TANULMÁNYOK

ZAKAR PÉTER

A MAGYAR HADSEREG TÁBORI LELKÉSZEINEK SZOLGÁLATI VISZONYAI 1848–49-BEN

Az alábbiakban az 1848–49-es magyar hadsereg tábori lelkészi karának szolgálati viszonyaival szeretnénk megismertetni az olvasót. A nem harcoló testületek közül mindeddig talán a legkevésbé feldolgozott problémák egyike a hadlelkészek tevékenysége. Ezt a hiányt kíséreljük meg legalább részben pótolni, amikor a tábori lelkészek rangjáról, állomáshelyéről és fizetéséről írunk. Ezek pontos ismerete nélkülözhetetlen, ha a későbbiekben a tábori lelkészek szabadságharcban játszott szerepének komplex értékelésére szeretnénk vállalkozni. Ugyancsak vizsgálatunk tárgyát képezi a hadlelkészi kar felekezeti összetétele is. Kérdés, hogy a háborús viszonyok közepette sikerült-e, és ha igen, milyen mértékben sikerült a liberális egyházpolitikai elvek egy részét a hadsereg kötelékébe átültetni.

A tábori lelkészek rangja

Ma már kissé bizarrnak tűnhet a kérdésfelvetés, vajon volt-e a tábori lelkészeknek rangja? Ha azonban figyelembe vesszük, hogy a cs. kir. hadseregben a tábori lelkészek számára 1855-ig semmilyen meghatározott rang nem volt megállapítva, akkor a kérdés jogosságához nem férhet kétség. Katonai ranggal ugyan nem rendelkeztek, de mégis az ezred tisztikarához számították őket. Amellett, hogy irányukban minden katonai egyennek, különbség nélkül, illő tisztelettel kellett viselkednie, szemlék alkalmával és a havi kimutatásokban közvetlenül a törzstisztek után sorolták őket. Temetésükre nézve pedig a főhadnagyok számára előírt temetési rend volt az irányadó. Katonai rangjuk tehát nem volt, de mégis a tisztekkel egyenrangúaknak tartották őket. Alighanem ezt a helyzetet értette félre Harsányi Samu életrajzírója, amikor arról írt, hogy az Itáliában állomásozó két protestáns lelkész kapitányi rangban volt alkalmazva. E félreértés napjainkban ismét felbukkant a sajtóban.¹

Változtatott-e ezen a sajátos helyzeten a szabadságharc hadvezetése? Megítélésünk szerint nem. A magyarországi, illetve az erdélyi tábori főpaptól távol álltak az ilyen jellegű újítások. Mészáros Lázár hadügyminiszter Markovich Antalt 1848. július 24-én tábori lelkésszé nevezte ki. A kinevezési okiratban nincs utalás katonai rangra. Ez nem csak ebben az egy esetben volt így. A tábori lelkészek többségét a hadügyminisztérium nevezte ki, illetve erősítette meg állásában, s ezen iratok egyikében sem olvashatunk a

¹ Az osztrák tábori lelkészek „rangjáról”: *Bielik* 1901. 97. o. és 171–172. o. *Melichár* 1899. 40., 258. o.; *Borovi* 1992. 48. o. Harsányi Samu tiszti rangjáról tévesen: *Harsányi* 1926. 33. o. Átveszi ezt *Dezső* 1941. 52. o., illetve *Csohány* 1994. 5. o.

tábori lelkészek katonai rangjáról. Hasonló a helyzet az általuk beküldött jelentésekkel is. Ha tiszti rangjuk lett volna, azt kétségtelenül feltüntették volna aláírásuk mellett, ennek azonban nincs nyoma. Ugyanígy a hadügyminisztériumban készített kimutatásokban sincs a tábori lelkészek neve mellett katonai rang feltüntetve.²

Ebben a kérdésben különben maga Vidasics Ede, a hadügyminisztérium (HM) hadlelkészi osztályának főnöke sem volt pontosan tájékoztatva. Fazekas Rajmondnak, a karcagi kórház ideiglenes tábori lelkészének tiszti rangot firtató kérdésére ugyanis 1849. február 21-én a következőket válaszolta: „Mi végre a rangot illeti. A volt rendszer szerint a tábori lelkészek hallomás után szólva századosi ranggal bírtak; jelenleg azonban – mint hadügyminiszter úrtól hallottam »tisztizti« ranggal bírnak.”³

A tévedés egyáltalán nem meglepő, hiszen Vidasics, aki katonai szolgálatát megelőzően Nagyváradon tanított, aligha rendelkezett pontos információkkal a cs. kir. hadsereg rangviszonyairól. A lényegen ez sem változtat, hiszen Mészárosra hivatkozva ő is azt állítja, hogy a tábori lelkészeket a tisztek között tartják ugyan számon, de meghatározott katonai rangjuk nincs. Tábori lelkészeknek katonai rangfokozattal való ellátását Mednyánszky Cézár, Vidasics utóda is elutasította. Josef Kohlman ezredes Geiszler Jánost, a 14. (1. székely) határőr–gyalogezred lelkészét 1849. június 17-én kelt felterjesztésében „különösen azon érdeméért, mellyel a székelyek között a jó hangulatot fáradhatatlan buzgalomával helyreállította, századosi rangra előléptetni” ajánlotta. A hadügyminisztérium osztályfőnöke elutasította a kérelmet, mondván: „a tábori lelkészi hivatal a rangfokozat eszméjével ellenkezik”, s ezért a nevezett tábori lelkészt nem lehet századosi rangra ajánlani, vagy felterjeszteni.⁴

Így megítélésünk szerint ebben a vonatkozásban a szabadságharc hadserege a korábbi gyakorlatot folytatta. Ennek ellenére röviden szeretnénk utalni azokra a forrásokra is, amelyekkel álláspontunk csak nehezen egyeztethető össze. Mindenekelőtt arra, hogy a tábori lelkészi állás és a rangfokozat együttes fennállásának összeegyeztethetlensége nem zárja ki azt, hogy valaki először tábori lelkészi, majd tiszti (főtiszti) feladatkört lásson el. Bíró Sándor rényi református lelkész már 1848 tavaszán a helyi nemzetőrség szervezője (nemzetőrségi százados) volt. 1849 telén tábori lelkésznek nevezték ki, néhány hónapos sikeres működés után lemondott állásáról, Csíkba utazott és a szabadságharc hátralévő időszakában, mint a 4. székely határvéd–zászlóalj századosa tevékenykedett. Ha az ilyen és ehhez hasonló eseteket leszámítjuk, még mindig marad néhány olyan tábori lelkész, akinek állítólag katonai rendfokozata is volt. Példaként említhetnénk Bardocz Jánost, Benkő Pált vagy Mely Károlyt. Az ő katonai rangjukról viszont olyan munkákban történik említés, amelyek pontosság tekintetében több kívánnivalót hagynak maguk után, s megállapításaik a modern szakirodalommal sem hozhatók minden esetben összhangba. További közös jellemzőjük, hogy tábori lelkészi működésüknek a korabeli iratanyagban még nem sikerült a nyomára bukkannunk. Nem tudjuk kizárni azt a lehetőséget, hogy egyszerűen voltak tábori lelkészek és főtisztek, ám

² A tábori lelkészek kinevezésével foglalkozó iratok többsége megjelent a *Közlönyben*, az iratok fogalmazványai megtalálhatóak a MOL H 75 dobozaiban. Markovich kinevezése: MOL H 146 12.d. 4091.sz. (eredeti tisztázat), másolata HL VI. 34.6.d. 1848. július 24.

³ Vidasics véleménye: MOL H 75 1849:3949.

⁴ Kohlman és Mednyánszky levélváltása: MOL H 75 1849:22 383., 25 954.

ennek valószínűsége csekély. Az álláspontunkkal szemben felhozható legsúlyosabb érv Láposi Géza római katolikus lelkésznek, a 35. (Zrínyi) honvédszászlóalj tábori lelkészének a pályafutása. Ő ugyanis valóban egyszerre volt tábori lelkész és főtiszt (végül százados). Személye mégsem lehet perdöntő ebben a kérdésben. Kinevezésénél ugyanis bizonyíthatóan adminisztratív hiba történt, s noha ez a végeredményen nem sokat változtat, pályafutása a tábori lelkészek között egészen kivételes volt.⁵

A tábori lelkészek tiszti rangjának kérdésében véleményünket tehát az alábbiakban összegezzük. Az 1848-49-es magyar hadseregben – a cs. kir. hadsereghez hasonlóan – a tábori lelkészeknek nem volt tiszti rangfokozata. A cs. kir. hadseregtől átvett tábori lelkészeknek azért nem lehetett, mert ott azt csak 1855-től kezdve vezették be. A hadügyminisztérium által kinevezett, illetve megerősített hadlelkészek esetében pedig a kinevezési okmányok nem utalnak erre. Ezeket a tényeket egy-két kivételes esettől eltekintve a szabadságharc időszakának egészére érvényesnek tartjuk.

Szolgálati hely

A tábori lelkészek állomáshelyének kérdése kezdetben a rangviszonyokhoz hasonlóan alakult. A szerveződő magyar hadsereg átvette az osztrák mintákat. Eszerint minden ezred egy-egy plébániát alkotott és az ezredkáplán látta el a lelkési teendőket. Ugyancsak az osztrák mintához hasonlóan működtek hadlelkészek a várakban, illetve helyőrségekben, valamint a katonai intézetek kötelékében. Érdekességként megemlíthetjük, hogy 1848-ban a MÉSZÁROS hadigőzönsön is teljesített szolgálatot tábori lelkész. Ez az ezred-plébánia rendszer azonban nem illett tökéletesen a magyar viszonyokhoz. Voltak olyan seregek, amelyeknek csak egy zászlóaljja állt a magyarok mellé, s a „plébánia” így kettészakadt. A honvédség lelki gondozása sem volt megoldott. A honvédséget eleve zászlóaljanként szervezték, s noha 1848 decemberében az OHB felvetette ezredbe való összevonásukat, az végső soron nem történt meg.⁶

A HM tábori lelkési osztályának vezetése viszont következetesen ellenállt az olyan törekvéseknek, hogy egyes önálló zászlóaljokhoz is kinevezzék tábori lelkészeket. Ez nem jelenti azt, hogy ne lenne tudomásunk néhány kivételről, de a többség ezredeknél, magasabbegységeknél, vagy katonai intézeteknél szolgált. A hivatalos szándék tehát az volt, hogy megakadályozzák a tábori lelkészek számának mértéktelen növekedését. Czizler Ignác, a HM hadlelkési osztályának első irányítója, 1848. december 28-án kelt felterjesztésében az állomáshelyekkel kapcsolatban a következőképpen foglalt állást: „Előlegesen pedig szükséges tudni, hogy minden zászlóaljhoz, vagy pedig csak

⁵ A tábori lelkészek létszámkimutatásai illetve rangjegyzéke: MOL H 75 1849:6205., illetve MOL H 86 I.d. Bíró Sándorról: *Bona* 1988. 121. o.; *Nagy S.* 1896. 50., 74., 148. o.; *Szinnyei* 1980-1981 I. k. 1089. o.; MOL H 2 (OHB) 1849:5929.; *Egyed* 1978. 9., 45., 68., 74., 92–94., 132., 147., 151., 172–173., 225. o. Bardocz János, Benkő Pál és Mely Károly tiszti rangjáról *Történelmi Lapok*, 1902 december, 70. o., 1903 január, 77. o., illetve *Mikár* 1869. 14., 36., 189. o.; *Mikár* 1891. 63. o. A teljesség kedvéért utalunk rá, hogy a közelmúltban megjelent két kiváló munkában is olvasható ilyen jellegű utalás József Niewiadomskival kapcsolatban, aki a lengyel lovasezredhez nyert tábori lelkési kinevezést. L. *Kovács* 1989. 84., 278–279. o., illetve *Kovács – Wjsocki* 111. és 155. o.

⁶ Szolgálati hely a cs.kir. hadseregben: *Bielik* 1901. 138–139. o.; *Melichár* 1899. 40. o.; *Borovi* 1992. 53. o.

ezredekhez kinevezendő legyen a tábori lelkész? Ha minden zászlóaljhoz kinevezendő lenne, az alázatos véleményem szerint az országnak nagy költséget okozna, annál is inkább, mivel a szükséghez képest nem csak katolikus, hanem helvét, görög és más vallású lelkészek is kívántatnak, és azokat a szükséghez képest alkalmaztatni kellene; azért tehát alázatos véleményem az volna, hogy minden rendes ezredhez egy katolikus lelkész alkalmaztassék, és amint a hívek vallásszáma megkívánja, minden egyes, vagy pedig egyesül két dandárparancsnoksághoz egy helvét, görög vagy szükség szerint más hitvallású lelkész alkalmaztassék tábori lelkész rang és illetménnyel.”⁷

Hogy a Cziglert felváltó két osztályfőnök mennyire osztotta elődje véleményét, azt az alábbi néhány esettel szeretnénk illusztrálni. 1849. február 11-én a HM katonai osztálya érdeklődött a 35. honvéd zászlóalj parancsnokságától, hogy ki nevezte ki a zászlóaljhoz Láposi Gézát tábori lelkésszé, hány zászlóalj tartozik a hatáskörébe, mert egyes zászlóaljakhoz tábori lelkészeket nem neveznek ki. (Ez az egyetlen eset, amikor egy tábori lelkésszel kapcsolatos állomáshely kérdésében a HM katonai osztálya készítette el a felterjesztést.)⁸ Egy nappal később a tábori lelkészi osztály a 28. honvéd zászlóalj parancsnokságát értesíti arról, hogy „...a zászlóaljak mindaddig, míg ezredeké át nem alakíttatnak, lelkészekkel el nem láttatnak...”⁹

Május 24-én az osztály arról értesíti az erdélyi főhadparancsnokságot, hogy tábori lelkészeket táborokba, hadtestekhez, teljes létszámú ezredekhez, várakhoz, illetve kórházakhoz neveznek ki. Ha minden zászlóaljhoz kineveznének egy tábori lelkészt, az az államot túlságosan megterhelné, ha pedig a zászlóaljakat ezredeké vonnák össze, a tábori lelkészek nagy része feleslegesség válna.¹⁰

Egy nappal később a minisztérium megtagadta a kinevezést Mihály Lőrincztől, mivel a 105. honvéd zászlóaljhoz akarták kinevezni. 1849 nyarán még egyszer felterjesztették a zászlóaljhoz való kinevezés végett, de akkor (1849. július 24-én) Mednyánszky Cézár utasította el a kérelmet. „Minthogy egyes zászlóaljakhoz tábori lelkészek ki nem neveztetnek, a kérelem mellőztetik” – jegyezte fel az osztályfőnök az iratra.¹¹

A HM június 13-án a 6. hadmegye főparancsnokságával is tudatta, hogy a „magyar hadseregben alkalmazandó tábori lelkészekre nézve a hadügyminisztérium elejétől fogva azon irányelvet tűzte ki magának, hogy mindaddig, míg az egész hadsereg elrendezésének terve meg nem állapíttatik, és a zászlóaljak nagyobb hadtestekbe be nem olvasztatnak, addig tábori lelkész a zászlóaljakhoz adatni nem fog...”¹². Ha pedig mégis történtek ilyen kinevezések, akkor az ilyen lelkészek „a Hadügyminisztérium által azon állomásban el nem ismertettek, minthogy ezek tudtán kívül, és egyedül visszaélésből alkalmaztattak”.¹²

⁷ Czigler Ignác – HM Buda, 1848. december 25. Eredeti tisztaát. MOL H 82 21.kútfő 1848:11 090.

⁸ MOL H 75 1849:2966.

⁹ MOL H 75 1849:3164.

¹⁰ MOL H 75 1849:16 401.

¹¹ MOL H 75 1849:16 506, 25 863.

¹² MOL H 75 1849:19 819. A kinevezések fogalmazványainak egy része ugyanebben az iratsorozatban található. Többségük megjelent a *Közlönyben*.

A HM hadlelkészi osztályának szándéka tehát teljesen egyértelmű. E szándékának többé-kevésbé érvény is tudott szerezni, noha a tábori lelkészek pontos létszámviszonyaira a szabadságharc bukásáig sem sikerült fényt derítenie. Az osztály elképzelése az volt, hogy miután az egyes hadtestek beküldik a kötelékükben szolgáló tábori lelkészek jellemjegyzékét, illetve a legénység felekezeti megoszlását, a minisztérium a szükséges hiányokat könnyedén pótolhatja. Ezek a jelentések nem érkeztek be maradéktalanul, ami hátrányosan érintette a görög katolikus és az ortodox tábori lelkészek kinevezését is. Az állomáshelyek körüli bizonytalanságot tovább fokozta, hogy Görgei hadügyminiszteri reformjai során a seregredeket önálló zászlóaljakká darabolta szét, valamint megszüntette a dandárkötelékeket. A seregredeknél, illetve a dandároknál működő lelkészek új hatáskört kaptak. Mindezen események és az adminisztráció zökkenői oda vezettek, hogy 1849 július végén – a korábbi gyakorlattól eltérően – nem egy konkrét egységhez, hanem például „a szegedi táborba” neveztek ki tábori lelkészeket. Kivételek természetesen itt is adódtak. A külföldiekből álló alakulatok közül a bécsi, és a lengyel légió is rendelkezett tábori pappal. Az olasz légió is igényt tartott volna egy lelkészre. Pozsgai Alajos Komáromban Szinnyi József szerint a 127. zászlóaljnál szolgált. Fricskán Mihály ortodox tábori lelkész kezdetben a 9. honvéd zászlóaljnál tartózkodott. Onnan került a 28. honvéd zászlóaljhoz, annak létszámából azonban a HM utasítására törölték. Visszakerült a 9. zászlóaljhoz, s ott teljesített szolgálatot 1849 júliusában bekövetkezett áthelyezéséig. Akkor Vetter altábornagy táborába helyezték át. Schmidt János római katolikus tábori lelkész egyes források szerint a 95. zászlóalj katonája volt. Morár Miklós ortodox román lelkészt Vécsey tábornok egy ugyancsak románokból álló zászlóaljhoz nevezte ki 1849 júniusában, s a kinevezést a HM hadlelkészi osztálya tudomásul vette.¹³A további kivételek tételes felsorolása helyett egyetlen példán keresztül szeretnénk megvilágítani az állomáshelyek körüli zavarokat. Láposi Géza római katolikus szentberekki menekült káplán a 35. (Zrínyi) honvéd zászlóaljhoz való kinevezését kérte. A kérelmet Perczel Mór több, már folyó ügy mellett felterjesztette az Országos Honvédelmi Bizottmánynak (OHB). Nyáry Pál az Országos Nemzetőrségi Haditanácsnak (ONHT) továbbította azt, ahol az ügy ad acta került, mivel – amint az illetékesek az iratra rávezették – „nincs állomány”. A hadügyi kormányzat tehát a honvéd zászlóaljokhoz nem kívánt lelkészeket kinevezni, s az egész kérdés megoldását a zászlóaljak ezredekké való, tervezett összevonásában látták, amikor majd ezredenként lehet tábori lelkészeket kinevezni. Láposi pályafutásának az az érdekessége, hogy adminisztratív hiba következtében a minisztérium megerősítette a 35. zászlóaljhoz való kinevezését, illetve az, hogy a szabadságharc egész időszakában tisztként és tábori lelkészként működött. Egy személyben két, a korabeli hivatalos katonai és egyházi álláspont szerint összeegyeztethetetlen feladatkört látott el. Pályafutása tehát arra utal, hogy az állomáshelyek körüli problémák egyik forrása a soralakulatok és a honvédség eltérő struktúrájából adódott, legalábbis 1848 decemberéig, az egységes hadsereg kialakításáig.

¹³ Pozsgai állomáshelyéről: *Szinnyi* (Komárom) 1887. 283–284. o.; Fricskánéről: MOL H 75 1849:2995., 3164., 19 662., 25 425. (iktatókönyv); *Hoffmann* 1906. 26. o. Schmidtről *Hermann E.* 1932. 48–49. o. Morár Miklós kinevezéséről: MOL H 75 1849:21 449., 23 317., illetve MOL H 86 a HMk osztály előterjesztési ívének töredéke.

A honvéd zászlóaljok lelki gondozásának megoldására a Vallás- és Közoktatási Minisztérium szükség esetén tábori lelkészek kinevezését óhajtotta, az ONHT viszont még 1848 novemberének végén is elégségesnek tartotta a kiegészítő lelkipásztorkodás szorgalmazását. A seregredek és a honvéd zászlóaljok közötti különbségek megszűnésével, illetve a tábori lelkészek létszámának növelésével ez a kérdés is többé-kevésbé megoldódott.¹⁴

A tábori lelkészek állomáshelyével kapcsolatban tehát az a véleményünk, hogy a magyar hadsereg itt is átvette az osztrák mintákat. Ez azt jelenti, hogy fennmaradt az ezred-plébánia rendszer, mégpedig a huszárezredek esetében a szabadságharc végéig, a seregredek esetében 1849 júniusáig. Ez a rendszer azonban 1849-ben bomlásnak indult, s egyre gyakrabban neveztek ki magasabbegységekhez tábori lelkészeket. Azon kivételes esetek száma, amikor egy hadlelkész zászlóalj kötelékben szolgált, viszonylag csekély. Az állomáshelyek kapcsán még egy dologra szeretnénk utalni. Kétségtelen, hogy a szolgálati hely meghatározása adminisztratív és gazdasági szempontból is lényeges volt. Nem érintette viszont a tábori lelkészek tevékenységének lényegét. A sebesültek vigasztalása, ápolása során például nyilván nem csak az adott katonai egység tagjai szorultak rá a lelkész szolgálataira. Az ezredek különböző alegységei gyakran földrajzilag is különböző pontokon tartózkodtak, nem is szólva arról, hogy gyakran egyes zászlóaljok a Habsburgok mellett, mások viszont ellenük harcoltak. A rendelkezésünkre álló források egyértelműen bizonyítják, hogy a szolgálati hely jelentett bizonyos kötöttségeket (például nem lehetett azt az előjárók engedélye nélkül elhagyni), de nem jelölte ki merev határokat a tábori lelkészek tevékenysége számára.

Illetmények és kiegészítő jövedelmek

A hadlelkészek fizetésével kapcsolatban alighanem Mednyánszky Cézár foglalta össze legáltalában a helyzetet, mikor egyik előterjesztésében elismerte, hogy a „magyar hadseregben a tábori lelkészek fizetését illetőleg nagy rendetlenség uralkodik; mert midőn némelyek 100, mások 80 pfr. havi díjban részesülnek, vannak olyanok kiknek havonként csak 50 pforint kiszolgáltatik (sic!). Ezen rendszer nem csak az álladalom károsításával jár, de másrészt azon lelkészek közt kik társaik díjainak felét húzzák, méltó elégtelenséget szülhet.”¹⁵

E rendellenességek megszüntetését Czigler, Vidasics és Mednyánszky is sürgették – a legcsekélyebb eredmény nélkül. A fizetések kérdésének tárgyalását is az előzmények ismertetésével kezdjük. A cs. kir. hadsereg tábori lelkészei a XIX. század első felében meglehetősen bonyolult rendszer alapján kapták illetéküket. A szabadságharcot megelőző időszakban a pótlékok fizetését ugyan részben már megszüntették, de a lelkészek fizetése az állomáshelytől, a békés vagy háborús állapottól és a szolgálati

¹⁴ Láposi Géza állomáshelyéről: MOL H 2 (OHB) 1848:1801., MOL H 92 1848:6494., MOL H 75 1849:2966., 3668., 21 995.; *Közlöny*, 1849. február 11. 89. o.; KLÖM XIII. k. 294. o.; *Novák* 1906. 391. o.; *Molnár* 1992. 408. o.

¹⁵ A fizetésekről: Mednyánszky Cézár – HM. Szeged, 1849. július 19.; MOL H 86 1.d. (eredeti ikt. K 192) v. ö.: MOL H 75 1849:25 543.

beosztástól függően változott. A haditengerészet káplánjai 40 forintot kaptak havonta, behajózás esetén pedig további 1 forint „Panatica” (kenyérpénz) járt nekik. A seregredek és a tüzéralakulatok tábori káplánjai 34 frt 25 4/8 kr. fizetést kaptak, amihez hadiállapot esetén még 44 kr. hadi pótlék járult havonta, valamint naponta 2 kenyér- és 3 lótapadag. A lovasezredeknel szolgáló hadlelkészek havi 25 frt. 19 2/8 kr. Illetéket, plusz még naponta 2 kenyér- és 2 lótapadagot kaptak. Hadiállapot esetén az ő díjuk is emelkedett (34 frt. 19 2/8 kr., valamint 44 4/8 kr. pótdíj, illetve naponta 2 kenyér- és 3 lótapadag). A katonai intézeteknél (ménésintézetek, invalidusházak, kórházak stb.) szolgáló tábori lelkészek a szolgálati hely figyelembe vételével három fizetési kategóriába voltak osztva (50 pft, 45 pft, 33 pft/hó). A kórházi lelkészek például a középső kategóriába tartoztak, feltéve, hogy nem ideiglenes jelleggel foglalkoztatták őket; a bábolnai és a mezőhegyesi ménésintézet lelkészei az elsőbe, a gyulafehérvári garnizon, illetve a kiscelli invalidusház lelkészei pedig a harmadikba. A várlelkészek fizetése is a második, illetve a harmadik kategóriába tartozott. A magyar hadseregben szolgáló tábori lelkészek fizetése körül keletkező zavarok részben abból adódtak, hogy az osztrák hadseregben a tábori lelkészek eltérő díjazásban részesültek.¹⁶

Markovich Antal 1848. július 24-én kelt kinevezése 50 pft havi díjról intézkedett, ami a fentiek figyelembe vételével nem volt rossz fizetés. A hivatalos összeg a szabadságharc végéig ennyi maradt, amelyet még 8 pft 30 kr. szállásdíjjal toldottak meg. Ez azonban többnyire csak papíron volt így. Paulovics Ferenc, a kiscelli rokkantak házának tábori lelkésze továbbra is csak 33 frt havidíjat kapott. Komáromban 1848–49 fordulóján két tábori lelkész teljesített szolgálatot: Menyhárh Lajos és Hyross Bernát. Januárra mindketten 41 pft-ot kaptak. Február közepétől Menyhárh pótlékot is kapott, így márciusi fizetése összesen 72 pft volt, míg Hyrossé továbbra is csak 41 pft maradt. Áprilistól kezdve mindketten 71 pft havidíjat kaptak. Gonczeky János Mezőhegyesen 53 frt 20 kr-t keresett, beleértve az iskolai oktatás fejében húzott 3 frt 20 kr. pótpénzt is. 1849 áprilisában azután 65 frt-ra emelték fel járandóságát, a hat téli hónapra(!) pedig bizonyos mennyiségű fa is járt neki. Ugyanakkor néhány hadilelkész a hivatalosan megállapított díjat kapta, így Hornyik István debreceni térlelkész és Kornis József, az aradi tábor papja. 1849 január elsejétől április végéig Christ Ferenc munkácsi várlelkész, valamint Gabriel Krantzl, a pétervárad helyőrség lelkésze 41 frt 41 kr-t, majd 58 frt-ot kapott (ami a szállásbér levonásával ugyancsak 50 frt.). Marán János, az egri katonai kórház ideiglenes lelkésze csak alig több, mint 16 frt-ot kapott havonta, s a hadügyminiszter csak 1849. július 23-án emelte fel fizetését 58 frt 20 kr-ra. Az aradi tábor lelkészeinek fizetését 1849 május–júniusban egységesen 88 frt 20 kr-ra emelték. A tábori lelképásztorkodás irányítói – minisztériumi állásuknál fogva – lényegesen magasabb fizetést húztak. Vidasics Ede 205 frt-ot kapott havonta, Lukács Dániel körülbelül 66 frt-ot, Bucsánszki József viszont csak 50 frt-ot. Mednyánszky Cézár havi fizetése 250 frt volt, titkáráé (Chárusz László) 120 frt. Az osztály tanácsnokának, Munkácsi Józsefnek a fizetéséről egymásnak ellentmondó adatokat tartalmaznak a források. Kinevezése 205 frt-os díjjal történt, s a pénzügyminiszter is ebben az

¹⁶ A cs.kir. hadsereg fizetéséről: *Leonhard* 1842. 59–64. o. Ebből egy részt lefordított *Melichár* 1899. 264–265. o., ezt átvette *Borovi* 1992. 49–50. o.

értelemben utasította a főpénztári hivatalt. Ugyanakkor 1849 augusztus hóra csak 166 frt 40 kr-t vett fel.¹⁷

Milyen következtetéseket lehet levonni ezekből az adatokból? A magyar kormány, illetve az OHB 50 pft-os fizetéssel alkalmazta a tábori lelkészeket, amit 1849 tavaszától kezdve még 8 frt 20 kr. szállásdíjjal egészítettek ki. A hadlelkészi fizetéseket nem emelték fel automatikusan erre a szintre, az alacsonyabb bért húzóknak kérelmezni kellett azt. Így a szabadságharc alatt ennek a csoportnak a fizetése mérsékelt ütemben ugyan, de emelkedett. Más kérdés, hogy ez az összeg mire volt elegendő az adott korban. A magyar hadsereg tábori lelkészei osztrák kollégáiknál magasabb havi díjat kaptak ugyan (hasonlóan a tisztekhez), a háborús viszonyok közötti drágaság következtében azonban annak vásárlóértéke, adataink szerint, éppen hogy fedezte a megélhetési költségeket. A tábori lelkészek fizetése kb. az alhadnagyokéval volt egyenlő szinten. Magától értetődik, hogy amennyiben valaki a tábori lelkészi „hierarchiában” előre lépett, akkor az többnyire fizetésének emelkedését is maga után vonta. Erdősi Imre piarista tanárt például Görgei tábornok 1849. január 16-án 60 pft havi illetménnyel nevezte ki Guyon hadosztályához tábori papnak. Amikor 1849. július 23-án a IV. magyar hadtest felügyelő lelkészévé nevezték ki, fizetését a duplájára emelték.¹⁸

A tábori lelkészek jövedelméhez a fentiekén kívül még néhány kiegészítő tétel is járult, így a stólailleték, a díjköteles szolgáltatások és az egyéb pótlékok. A stólailleték olyan egyházi adó, amelyet a hívek az egyes egyházhivatali funkciók igénybe vétele után fizetnek az illetékes lelképásztorok számára. 1848-ban stóladíjat kizárólag a tiszteknek kellett fizetni házassági hirdetés, esketés, illetve temetés esetén. Díjköteles szolgáltatás volt az anyakönyvi másolatok és a házassági elbocsátó levelek kiállítása, valamint szentmise mondatása. Adataink nem teszik lehetővé az ilyen módon befolyt összegek pontos meghatározását. Valószínű, hogy a háborús körülmények között ezek csak meglehetősen részlegesen folytak be. A törzstisztek tetszés szerinti stóladíjat fizettek. A főtisztéknek meghatározott összeget kellett fizetniük, temetésük esetén ezt az összeget a hagyaték nagysága és a temetés mikéntje is befolyásolta. Az altisztek és a közlegények mentesültek a stólailleték fizetése alól.¹⁹

Ennél jelentősebb összeghez juthattak a tábori lelkészek a minisztériumtól. Így jutott bizonyos pótpénzhez, illetve előleghez például Breinfolk Gusztáv, a szegedi tábori

¹⁷ Markovich fizetéséről l. kinevezését: MOL H 146 12.d. 4091. Eredeti tisztázat. Másolata HL VI. 34 6 d. Paulovics Ferenc: MOL H 75 1849:23 846. Menyhárh és Hyross: *Szinnyei* 1887. (Komárom) 426., 428–429., 430., 432. o. Gonczeczy: MOL H 75 1849:784. Hornyik: MOL H 75 1849:1216.(v. ö.: *Közlöny*, 1849. január 25., 33. o.) Kornis: MOL H 75 1849:3753 (v. ö.: *Közlöny*, 1849. február 23., 125. és 126 o.). Christ: MOL H 75 1849:9853. Marán: MOL H 75 1849:8214., 25 317. (iktatókönyv), 25 547. Aradi lelkészek fizetési MOL H 75 1849:23 317. Vidasics: MOL H 75 1849:1073., 1430. A Vidasics-féle adminisztráció fizetése: MOL H 75 1849:1803. (v. ö.: *Közlöny*, 1849. február 17., 111. o. és 1849. március 23., 212. o.), MOL H 147 7.d. A Mednyánszky-féle adminisztráció fizetése: MOL H 75 1849:21 886., 21 546., 24 841., 26 213.; MOL H 77 1849:24 148.; MOL H 1477.d. A minisztériumi tisztviselők fizetését közli *F. Kiss Erzsébet* 1987. is.

¹⁸ Az 50 pft díjról, valamint a 8 frt 20 kr-os szállásdíjról: MOL H 75 1849:14 971., 18 273., 20 096. A tisztek fizetéséről: *Gelich* II. 60–69. o. Erdősi Imre fizetéséről: *Alleker* 1894 16–17. o. és MOL H 75 1849:26 195. (v. ö.: *Közlöny*, 1849. július 27., 593. o.).

¹⁹ A stólailletékről az eddigi hivatkozások mellett: *Leonhard* 1846. 265–267 o.; *Bielik* 1901. 73. o.; *Melichar* 1899. 273–274. o.

kórházak lelkésze, Michailovics Sándor szegedi térlelkész, Ecsedy János karcagi kórházi lelkész, Menyhárh Lajos komáromi lelkész és Gonczeczky János Mezőhegyesen. A tábori lelkészek gyakran kérték a minisztériumtól fizetésük megjavítását, s annak ellenére, hogy ezt a kérést az összes felelős tényező (Vidasics, Mészáros, Kossuth, Mednyánszky stb.) jogosnak ismerte el, országos szinten végül is nem került rá sor. Ebből a szempontból kivételes helyzetben voltak az V. hadtest tábori lelkészei, ahol a fizetésemelést végrehajtották, így az ott szolgáló lelkészek 88 forint 20 kr-t kaptak kézhez. A fizetésemelés elmaradása az adminisztrációt nagyon megterhelte. Mind Vidasics, mind pedig Mednyánszky vonakodott attól, hogy a tábori lelkészek fizetését a *Közlelőnyben* is közhírré tegye, hiszen azt hitték, küszöbön áll az emelés. Mivel ez késett, az érdekeltek (parancsnokok, kormánybiztosok, tábori lelkészek) a minisztériumhoz fordultak információért, tekintélyes mennyiségű iratanyagot hagyva ezzel az utókorra. A tábori lelkészi állások elfoglalása egyúttal az anyagi helyzet javulását is jelentette, különösen a menekültek számára, akik gyakran minden vagyonukat elvesztették. Ebbe a kategóriába tartozott többek között Michailovics Sándor bánlakai ortodox lelkész, Láposi Géza horvátországi római katolikus lelkész, Lutter Nándor budai szaktanár, Brassóványi József csanád megyei áldor, aki „állomásáról a dühöngő rácok által száműzetett” és rajtuk kívül a szabadságharc tábori lelkészeinek jelentős hányada is. A katolikus egyház segédlelkészeinek ellátása egyébként is teljesen elégtelen volt, egyes egyházmegyékben csak 40, sőt volt ahol csak 24 pft-ot kaptak évente, s ráadásul élelmezésükről is plébánosuk gondoskodott. A tábori lelkészi állásért folyamodókat tehát részben anyagi szempontok is motiválhatták, mikor benyújtották jelentkezésüket.²⁰

Röviden szeretnénk utalni a nemzetőrség tábori lelkészeinek fizetésével kapcsolatos problémákra is. Korábban említettük, hogy mivel a nemzetőrök, századosig bezárólag, maguk választották tisztjeiket, gyakran tábori papot is választottak, akit tiszti rang nélkül ugyan, de a tisztek között tartottak nyilván. Fizetésükről viszont nem történt rendelkezés. Az Országos Nemzetőrségi Haditanács szerint „a nemzetőrséggel táborba kiindult papi személyek akármi vallásfelekezettől is az álladalomtól fizetést nem húznak, nem húzhatnak”. Batthyány 1848. szeptember 14-i rendelete fizetésükről nem tett említést. A Nemzetőrségi Haditanácsnak 1848 december elejéig nem volt arról tudomása, hogy lelkészek fizetést kívántak volna „mert a nemzetőrsereg tiszteinek létszámában lelkészek iktatva nincsenek”. Az a tény, hogy csak december elején érdeklődtek először a tábori lelkészek fizetése iránt, még nem bizonyítja egyértelműen, hogy az érdekeltek nem kaptak tiszti fizetést. A Besze János nemzetőr őrnagy parancsnoksága alatt szolgáló esztergomi nemzetőr zászlóalj tábori lelkésze az 1848.

²⁰ Pótpénzek: MOL H 75 1849:2941., 4639., 16 140., 18 760. Fizetésük emelését sürgették: Hornyik István (MOL H 75 1849:4482., 14 486.), Christ Ferenc (MOL H 75 1849:9084., 9853.), Schwendtner Mihály (MOL H 75 1849:9216., 10 075.), Dr. Koréne József (MOL H 75 1849:9485., 10 226., 15 921.), Magyar Alajos (MOL H 75 1849:10 382., 12 601., 14 704., 23 317., 25 213., 25 838.), Gabriel Krantz (MOL H 75 1849:14 598.), Menyhárh Lajos (MOL H 75 1849:16 140.), Erdősi Imre (MOL H 75 1849:21 622., 21 630.), Paulovics Ferenc (MOL H 75 1849:23 846.) Marán János (MOL H 75 1849:25 317., 25 324., 25 547.), Nagy László (MOL H 75 1849:31 011.). A beadványok többnyire nem találhatóak meg az iratok között. Vidasics a fizetésemelésért: MOL H 75 1849:9131., 9900., 11 012., 13 794., 14 431., 16 795.; Mészáros felterjesztése ez ügyben: MOL H 2 (OHB) 1849:5589.; Mednyánszky ugyanezért: MOL H 75 1849:25 543., ill. H 86 1.d. 1849. július 19. Vidasics erőfeszítéseit a fizetésemelés érdekében feldolgozta: *Hermann E.* 1931. 18–19. o., ezt átvette *Borovi* 1992. 74. o. Szóba került még Bierbauer József és Fricskán Mihály fizetésének felemelése is.

szepember 10. – október 10. közötti járandósági kimutatás szerint 35 pft havi díjat húzott, ami több volt az ugyanott szolgáló alhadnagy (30 pft) bérénel, de a főhadnagyét (40 pft) nem érte el. Adatok hiányában a nemzetőrségi lelkészek fizetéséről nem tudunk pontosabb képet adni.²¹

Visszatérve a magyar hadsereg tábori lelkészeihez, ha szűkösen is, de meg tudtak élni illetményükből. A cs. kir. hadseregben minden tábori lelkész igényt tarthatott egy 2 szobás lakásra (konyhával és kamrával ellátva) és egy kápolnaszolgára is. A magyar hadsereg ezeket a szolgáltatásokat megvonta, így a tábori lelkészek többsége kíséret nélküli maradt. Ebben a vonatkozásban is van azonban tudomásunk néhány kivételes személyről. Gasparich Kilit mellé a 47. honvéd zászlóalj 6. századából egy inaszt rendeltek, Mednyánszky Cézár mellett pedig 1849 május elejétől kezdve egy titoknok működött. Állítólag Buday Károlynak is volt egy inasa, aki 1849-ben Aradon megszökött a hadifogságból. A hadlelkészek fizetésemelés iránti gyakori kérelmét anyagi helyzetük mellett az is indokolta, hogy a tisztek között tartották őket számon (pl. seregszemplék, temetések stb. esetén), ennek ellenére fizetésük a tisztikar legrosszabbul fizetett rétegével volt egyező. A gyakran kért és folyósított pótpénzek és előlegek is arra utalnak, hogy ez a réteg ekkor is csak szerény életszínvonalat mondhatott magáénak. Gonczeczky János a drágaságra hivatkozva felmentést kért a böjti hústilalom alól. Kivégzésekor, 1849 októberében összes vagyona 151 frt 30 kr. volt. Összegezve a fizetéssel kapcsolatos mondanivalónkat, megállapíthatjuk, hogy a magyar hadsereg tábori lelkészeinek fizetése kb. az alhadnagyi fizetésekkel volt egy kategóriában, ugyanakkor a fizetések a szabadságharc alatt csak mérsékelten emelkedtek. Részben a cs. kir. hadsereg tovább élő hagyományai, részben adminisztrációs fogyatékoságok miatt a fizetéseket nem sikerült teljesen egységesíteni, ugyanakkor a hadlelkészeknek állók többsége számára még ez a hivatalosan 58 pft 20 kr-os havi illetmény is egzisztenciális felemelkedést jelentett.²²

²¹ A nemzetőrségi papok fizetéséről MOL H 92 11.d. 3924. sz., ill. 22.d. 9452. sz.

²² Gonczeczky felmentést kér a böjti hústilalom alól: MOL H 75 1849:25 627. Vagyona kivégzésekor: *Kertész* 1941. 38. o. Gasparich inasáról: ZML Letétek. (Egyedi vegyes iratok gyűjteménye.) A sümegi Kisfaludy Emlékmúzeumtól átvett iratok, 27. sz. (Az irat másolatának elküldéséért *Molnár Andrásnak* ezúton is köszönetet mondunk.) Mednyánszky titoknok Chárusz László volt. MOL H 147. 11.d. Mednyánszky – A magyar hadsereg főparancsnoksága. Buda alatt, 1849. május 8. Eredeti tisztaát Görgei hátiratával, illetve MOL H 75 1849:21 623., 22 738. Buday Károly adatai római katolikus lelkész (kalocsai egyházmegye), nemzetőri százados, miután a szerbek elől Szegedre menekült, 1849. március 1-én tábori papságot, vagy tisztii állást kért a Nagyváradon alakulásban lévő vadászcsapatnál. Kérését Vukovics Sebő is támogatta. A hadügyminiszter végül is a nagykárolyi újonctelepre nevezte ki hadnagynak. Aradon esett fogságba, ahonnan a szükséges hadbírósi vizsgálat lefolytatása végett Budapestre szállították. A pesti hadbírósi előtt tett vallomásaiban elhallgatta hadnagyi kinevezését, viszont azt állította, hogy a 141. zászlóaljban, majd Görgei hadseregében tábori lelkészként szolgált. Mivel az osztrákok az ellene folytatott vizsgálat során mindvégig tábori lelkészként tartották számon, mi is besoroltuk a tábori lelkészek közé. Buday Károlyról: MOL H 56 10.d. 8.kütfő (1849.); MOL H 62 1849:579., 683.; MOL H 75 1849:5435.; *Hermann E.* 1932. 48–49. o. Hermann Egyed tévesen adta meg állomáshelyét (14. zászlóalj). Buday Károlyt már Aradon is a 141. zászlóalj lelkészeinek tartották: HL Abszolútizmus kori levéltár. Aradi Hadbírósi 113/1. cs. 383. fol. Pesten sem változott a helyzet: HL Abszolútizmus kori levéltár. Aradi Hadbírósi 113/4. cs. 256–263. fol., illetve Pesti Hadbírósi 1849-2/164 4. csomó. 679–680. fol. (itt említi inasát). További adatok Buday Károlyról: 1848-49. *Történelmi Lapok*, 1898. 133. o.; *Szilágyi* 1898. 427. o.

Felekezetek

A XIX. század a nem katolikus felekezetek számára az emancipáció évszázada volt, Erdélyt leszámítva, ahol a négy bevett felekezet már ezt megelőzően is teljes jogi egyenlőséget élvezett. A laicizálódás és a vallási tolerancia terjedésének folyamata természetesen a cs. kir. hadseregen belül is éreztette hatását. A nyugati katolicizmus érdekeit egykor oly határozottan védelmező hadseregben a szabadságharc előtt a görög szertartású római katolikus tábori papok mellett ortodox és protestáns lelkészek is teljesítettek szolgálatot. Ez utóbbiak létszáma nem volt túlságosan nagy, mindössze egy református és egy evangélikus hadlelkész alkalmazását engedélyezték a magyarországi rendek kérésére az Itáliában állomásozó magyar ezredek részére. Az ortodoxok jobb helyzetben voltak, mivel a túlnyomó részben e felekezethez tartozó legénységgel rendelkező ezredeknel a katolikus tábori lelkész mellett még egy ortodox káplánt is alkalmaztak. A zsidó felekezetű katonák számára akkor még nem szerveztek külön katonai lelkészetet. Ott, ahol volt zsinagóga, saját tiszteseik vezetésével vehettek részt istentiszteleten. Sajátos, átmeneti korszak volt ez tehát, amikor a tisztek viseleti jegyzéke még minden esetben tartalmazta a tisztek felekezeti hovatartozását, amikor az egyházi adót még mindenkinek meg kellett fizetnie, amikor a katolicizmus még erőteljesen jelen volt a hadsereg mindennapi életében, de már közel sem volt egyeduralkodó. Tábori lelkészei még minden ezredben jelen voltak, de a katonai hatóságok már a protestáns lelkészek kiegészítő lelkészi szolgálatára is igényt tartottak. A magyarországi liberális nemesi politikusok már a reformkorban a protestáns felekezetek, sőt a zsidóság egyenjogúsítására törekedtek. A szekularizáció európai történetét döntően befolyásoló két momentum, az egyház magánegyesültként való meghatározása és az abszolút monarchiák egyházpolitikája (a Habsburg monarchiában a jozefinizmus), a külföldi és hazai hatásokon keresztül, a reformellenzék közös vallásfelfogásának kialakulásához vezetett. Ennek egyik lényeges jellemzője a tételes vallásoktól való eltávolodás, az „örök igazság”-nak, mint minden vallás alapjának a tisztelete. Ebből azután az igazság megismerésének sokfélesége, a felekezeti kiváltságok és kötöttségek felszámolása, az egyházi vagyon szekularizációja, végső soron pedig az állam és az egyház szétválásának következett. Deák Ferenc, Kossuth Lajos, Beöthy Ödön és a reformkori liberális ellenzék többi képviselője – felekezeti hovatartozástól függetlenül – síkra szállt a politikai szabadságjogok kiterjesztése mellett. Maga Kossuth a *Pesti Hírlap* hasábjain már 1841-ben azt fejtegette, hogy „állapot, születés, vallás és személyes viszonyok” a politikai jogok kiterjesztése során semmi különbséget sem tehetnek. Az „uralkodó vallás” szörnyű eszméjének elítéléséhez azután haláláig hí maradt. Az 1848:XX. tc.-et, amely többek között kimondja a törvényesen bevett vallásfelekezetek tökéletes egyenlőségét és viszonyosságát, éppen Kossuth nyújtotta be. Ugyanezen törvénycikk 5. §-a szerint: „A minisztérium rendelkezni fog, hogy a bevett vallásokat követő katonák saját vallású tábori lelkészekkel láttassanak el.” Az alábbiakban arra keressük a választ, hogy a szabadságharc alatt mennyiben sikerült ennek a rendelkezésnek érvényt szerezni.²³

²³ A felekezeti viszonyokról: *Leonhard* 1842. 293–295. o.; *Melichár* 1899. 47–52. o.; *Bielik* 1901. 289–294. o.; *Borovi* 1992. 54–60 o.; *Deák* 1993. 213–215. o. A reformellenzék egyházi felfogásáról: *Csorba* 1979.

Az unitáriusok egyházi főtanácsa 1848. július 23-án kelt felterjesztésében sürgette, hogy a székely és egyéb seregeknek vitézkedő hitsorsosaik számára az 1848:XX. tc. értelmében alkalmazzanak tábori lelkészeket. Hasonló tartalmú határozatot hozott a magyarországi református egyházkerületek képviselőinek 1848 szeptember elején ülésező értekezlete. Szükségesnek tartották – amint azt az ülés jegyzőkönyve rögzítette – , hogy az 1848:XX. tc.5. §-a „teljesedésbe vételével egyházunkból is állítsanak elő hadseregünkhöz tábori papok”. Ennek ellenére 1848-ban egyetlen egy protestáns vagy ortodox lelkészt sem neveztek ki a magyar hadsereghez, így csupán katolikus lelkészek voltak szolgálatban. Ebben az időszakban tehát különösen fontos szerepet játszottak a nemzetőrség nem katolikus tábori lelkészei, illetve ezen felekezetek kiegészítő lelképásztorai. Miért maradtak el a kinevezések? Csak találgatni tudunk. Egyrészt 1848-ban a magyar hadsereghez alig egy-két tábori lelkészt neveztek ki. Czigler, aki kezdeményezhette volna a kinevezéseket, csak parancsra cselekedett. Parancs azonban nem érkezett. Ennél is érdekesebb, hogy maguk az érdekeltek is lemondtak az új állások létesítésének gondolatáról, ameddig az ország kedvezőbb helyzetbe nem kerül – legalábbis ezt lehet kihámozni Szoboszlai Pap István tiszántúli református szuperintendensnek egy 1848. december 6-án kelt leveléből. A hadihelyzet aligha indokolhatta a kinevezések elmaradását, hiszen 1849 január végén – február elején, amikor megkezdődtek a sorozatos kinevezések, a frontokon (Erdélyt kivéve) még nem következett be döntő változás. Ekkor történt meg az első református lelkész kinevezése. Heley János őrnagynak, a 17. (Bocskai) huszárezred parancsnokának a kérésére 1849. február 6-án nevezte ki Mészáros hadügyminiszter az ezredhez ideiglenesen tábori lelkészül Ecsedi Károly hajdúböszörményi református segédlelkészt. Négy nappal később (február 10-én) megtörtént az első ortodox tábori lelkész kinevezése is. A kinevezések elmaradásával kapcsolatban figyelembe kell vennünk azt is, hogy 1848-ban a hadsereg kiépítése és fejlesztése következtében óriási nyomás nehezedett a hadügyi adminisztrációra. Amikor pedig 1849-ben a hadsereg vezetői protestáns lelkészek kinevezését kérték, akkor e kinevezésekhez Mészáros ugyanazon feltételekkel járult hozzá, mint a katolikusok esetében. A HM hivatalos álláspontja, amely szerint a minisztérium a tábori lelkészek kinevezése során „mindenkor a vallási egyenlőség igazságos elvét követte”, 1849-ben valóban helytállónak bizonyult. Ezen elv megvalósulását leginkább a tábori lelkészek felekezeti megoszlása bizonyítja, amelynek során természetesen – mint korrekciós tényezőt – a minisztérium terveit is figyelembe kell vennünk.²⁴

Kossuth egyházpolitikai nézeteiről: *Szabad* 1977. 30., 67–68. o.; KLÖM VI. k. 421–423., 456–457. o. Az 1848:XX. tc. 5. §-a: Magyar Törvénytar 1836-1868. évi törvénycikkek Budapest, 1896. 243. o.

²⁴ Protestáns kiegészítő lelkészeket említ 1848 előtt: *Dezső* 1941. 53. o. A protestánsok tábori lelkészek kinevezését sürgetik: MOL H 54 4.d. 1848:552.; MOL H 54 5.d. Iktatatlan iratok 1848. szept. 1., v. ö.: MOL H 62 1849:1078. Szoboszlai Pap István honunk kedvezőbb helyzete esetén látott lehetőséget a református tábori papság rendszeresítésére: MOL H 82 21. kútfő 1848:10 600. Ugyanitt sürgette a kiegészítő lelképásztorok (ill. a nemzetőrség tábori lelkészeinek) díjazását. A magyar hadsereg tábori lelkészeinek felekezeti összetételével kapcsolatban számos téves megállapításra bukkantunk a rendelkezésünkre álló szakirodalomban. *Dezső* 1941. 54. o.-on azt állította, hogy az 1848:XX. tc.5.§-ának végrehajtására nem maradt idő, ami gyakorlatilag a magyar hadsereg protestáns lelkészei létének a tagadását jelenti. Ez annál meglepőbb, mert az 53. oldalon még arról olvashatunk, hogy Harsányi Sámuel 1848-ban a honvédségnél tábori lelkészként működött (ami újabb tévedés, hiszen Harsányit Mészáros csak 1849 áprilisában nevezte ki a 16. (Károlyi) huszárezredhez tábori

Számításaink szerint 1849-ben a tábori lelkészi kar 72,7 %-a volt római katolikus, 16,1 %-a református, 1,5 %-a evangélikus, 4,5 %-a ortodox. Unitárius tábori lelkészt a magyar hadsereghez nem neveztek ki, az izraeliták részesedése 0,7 % volt. Noha viszonylag magas azoknak az aránya (4,5 %), akiknek felekezeti hovatartozását nem sikerült tisztáznunk, adataink így is lehetőséget nyújtanak néhány következtetés levonására. A legfontosabb következtetés, amit ezekből az adatokból levonhatunk az, hogy az ország lakosságának döntő többségét kitevő két legnagyobb felekezet – a katolikus, illetve a református – az országos arányoknak megfelelő képvisellel rendelkezett a tábori lelkészek között, hasonlóan a magyar hadsereg törzstiszti karához, illetve századosaihoz. Az evangélikusok esetében az arányszám mind az országos aránytól, mind pedig a törzstiszti, illetve századosok közötti részaránytól elmarad. Az ortodoxok esetében, akiknek jelentős része nem a magyar oldalon harcolt, az arány alacsonyabb, mint az országos arányuk, de magasabb, mint a törzstiszti és a századosi kar esetében. E felekezetnél a minisztérium illetékesei is további kinevezéseket tartottak szükségesnek, amelyeket csak a szabadságharc bukása akadályozott meg. Papp Jánosnak, a nagyváradi ortodox szentszék elnökének a megkeresésére Mednyánszky Cézár úgy nyilatkozott, hogy a jelenlegiekén túlmenően kész további ortodox lelkészeket alkalmazni mind a kórházakban, mind a táboroknál. Hasonló korrekció szükségessége a katolikus egyházon belül a görög szertartású katolikus katonák vonatkozásában is felmerült. A szabadságharcot mindvégig rendkívül aktívan támogató Popovics Bazil munkácsi görögkatolikus püspök 1849 júliusában 3 orosz és 3 román ajkú tábori lelkészi állás létesítését kérte a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumon keresztül. A HM válaszából – amely Mednyánszky előterjesztésén alapult – pontos képet alkothatunk a minisztérium ezirányú elképzeléseiről. „Minél inkább szívén fekszik a hadügyminisztériumnak, hogy szabadságharcunkban résztvevő minden vallásfelekezetű honfiak lelki vigasztalásáról kitelhetőleg gondoskodva legyen, annál sürgősb teendői közé sorolta a hadtestek parancsnokait felhívni, miszerint a hadtestekben alkalmazott, – s figyelve a vallásfelekezetekre – még ezentúl kinevezendő tábori lelkészek számát haladék nélkül jelentsék fel. E jelentések maiglan teljes számmal bé nem folyván, most még nem lehet meghatározni: hány görögkatolikus tábori lelkészi állomás rendszeresítendő, és mivel nem tudatott, melyik zászlóaljknál vannak számos görögkatolikus vallású honvédek, eddiglen egy ily vallású tábori lelkész sincs megállapítva; – amint azonban az érintett parancsnokok tudósításaikat beküldendik, a görögkatolikus tábori lelkészek kineveztetése, s illetőleg a lelkészi állomások megállapítása azonnal fog következni, valamint arról is intézkedés történni, hogy az illető görögkatolikus hadlelkészek állodalmi költségén beszerzendő kápolnai szerekkel elláttassanak. Hogy pedig a többször említett tudósítások megérkezéttével a kinevezéseket haladék nélkül lehessen megtenni; munkácsi görögkatolikus püspök a tábori főlelkész

---

lelkészül). A *Dezső* 1941. 54. oldalon található téves álláspontot szinte szó szerint átvette *Borovi* 1992. 81. o. (Ugyanő egyébként a magyar hadsereg ortodox tábori lelkészeit sem ismeri.) Ecsedi Károly kinevezéséről: MOL H 75 1849:2286. (iktatókönyv); 1849:2392.; *Közlöny*, 1849. február 7., 73. o. (téves dátummal, a helyes dátum a tábori lelkészekről a HM-ben készített kimutatásokban olvasható: MOL H 86 1.d.).

által mai napon megkerestetett, hogy kiket papjai közül a tábori lelkészetre alkalmasoknak ismér, azok névjegyzékét néki hovahamarább küldje meg”.²⁵

Nyilvánvaló tehát, hogy további információk birtokában a HM a még meglévő aránytalanságokat is felszámolta volna. Mivel az egyes alakulatok pontos vallási összetételét csak kivételes esetekben ismerjük, arra a kérdésre sem tudunk választ adni, vajon az unitáriusok számára indokolt volt volna-e önálló tábori lelkészi állás létesítése. A meglévő hiányokat részben a nemzetőrség, részben a kisegítő lelkipásztorok pótolták. Mivel a nemzetőrség tábori lelkészeit többnyire maga választotta (a fő- és altisztekhez hasonlóan), így itt a különböző felekezetek arányos képviselője eleve biztosítva volt. 1848-ban különösen sok evangélikus, református és katolikus lelkész teljesített szolgálatot a nemzetőrségben tábori lelkészként, s szolgálatuk azért volt nélkülözhetetlen, mert a magyar hadsereg tábori lelkészei mind létszámuknál, mind felekezeti homogenitásuknál fogva nagyon rá voltak utalva erre a támogatásra. Hely hiányában csak néhány közismert, rendkívüli egyéniségre szeretnénk utalni, így Rónay Jácint bencés tanárra, az MTA Filozófiai Osztályának tagjára, a győri nemzetőrök tábori lelkésze. Az evangélikusok között nem feledkezhetünk meg Jancsovics István szarvasi evangélikus lelkésze, aki az MTA felkérésére szlovák–magyar, illetve magyar–szlovák szótárt szerkesztett, s aki nem csak a nagybecskereki táborba kísérte el tábori lelkészként híveit, de kardot is kötött oldalára és nem riadt vissza a fegyvergyakorlatok vezetésétől sem. A református tábori lelkészek közül kiemelkedik Könyves Tóth Mihály debreceni prédikátor, akinek a neve az 1840-es évek második felében összeforrt a debreceni lelkipásztorok igehirdetésének demokratikus irányba fordulásával, s aki tábori lelkészként is főként szónoklataival vívta ki a katonák (és a liberális közvélemény) elismerését. Ami a szónoklatokat illeti, az izraeliták is rendelkeztek a nemzetőrségben kiváló képességű tábori rabbival, Löw Lipóttal, akinek Sellyén elmondott beszéde nyomtatásban is megjelent. A katonák lelki gondozásába a kisegítő lelkipásztorok is bekapcsolódtak. Az így leginkább megterhelt lelkészeket 1849-ben a minisztérium is támogatta. Így jutott kiegészítő jövedelemhez – többek között – Gojdics János és Sorbán Mihály váradolaszi, Sorbán Tamás nagykarolyi, és Hajdu Jerom munkácsi görögkatolikus lelkész. Figyelembe véve a katonai plébánosok tevékenységét is (határőrség), a magyar hadsereg lelki gondozására 1848–49-ben sikerült a szükséges erőket mozgósítani.²⁶

Noha a szabadságharcban részt vett izraelita katonákról ma még nincs pontos számadatunk, a lelki gondozásukkal kapcsolatos problémákra szeretnénk részletesebben

²⁵ A törzstiszti és a századosi kar vallási megoszlásáról: *Bona* 1988. 56–59. o. További ortodox, illetve görög szertartású római katolikus állások létesítéséről: MOL H 75 1849:23 917., 26 355., 26 325., 25 952. A HM idézett álláspontja a görögkatolikus hadlelkészek kinevezéséről: MOL H 63 1849:1361 (eredeti ikt.sz. 26 326.).

²⁶ Rónay Jácint életét legutóbb Csorba László foglalta össze, in: *Nagy Ferenc* 1992. 443–444. o. Az ott hivatkozott irodalom mellett Rónay 1848–1849-es tevékenységéről l. még: *Sörös* 1904. IX. k. 168–169., 211. o.; *Sörös* 1916. VI/A. k. 98., 445., 447., 448. o.; *Hermann E.* 1932. 8. o.; *Horváth Á.* 1915. 134. o.; *Károly–Nyirák* 1877. 282. o.; *Rózsa–Spira* 1973. 379. o.; *Közlöny*, 1849. június 21., 511. o. Janovics Istvánról: *Oláh* 1889. 410., 425–426. o., valamint *Nádor* 1962. 15., 36. o. Könyves Tóth Mihály életrajza: *Zoványi–Ladányi* 1977. 345. o. Demokratikus fordulat a debreceni lelkipásztorok igehirdetésében: *Varga Z.* 1936. 17. o. Görögkatolikus kisegítő lelkészek díjazásáról: MOL H 75 1849:19 658.; *Lehoczy* 1899. 149. o.

is kitérni. Az előzmények során figyelembe kell vennünk, hogy 1830-ra Magyarországon viszonylag jelentős felvilágosult zsidó réteg alakult ki, akik azonban külső segítség nélkül nem tudták megtörni az ortodoxok ellenállását. Ezt a külső segítséget a reformerek egyre inkább a magyar liberális ellenzékben látták, s nem is alaptalanul. 1840-ben az országgyűlés alsó táblája elfogadta a zsidók egyenjogúsítását. Annak ellenére, hogy a felső tábla és az udvar végül is megbuktatta a törvényjavaslatot, a reformkor utolsó éveire a hazai zsidóság az emancipáció küszöbére érkezett. A liberálisok ugyanakkor a zsidó vallás reformját és a zsidóság asszimilációját sürgették. A vallásreform hívei a szabadságharcot megelőzően már olyan jelentős erőt képviseltek, hogy 1847 augusztusában Nagyváradon megalakították az első reformtársulatot. 1848-ban Pesten és a vidéki városokban is hasonló társulatok váltak ki az anyaközségekből. Ezek a reformtársulatok lettek a magyar szabadságharc legjelentősebb támogatói a zsidóságon belül. Aligha véletlen, hogy a tábori lelképásztorkodással kapcsolatban érintett rabbik többsége egy-egy ilyen reformtársulat hitszónoka is volt egyúttal. A magyarosodás és a reform egyik legjelentősebb képviselője Löw Lipót pápai rabbi volt. Előző állomáshelyén, Nagykanizsán, Csány László és Zalabéri Horváth János is tisztelettel hallgatták magyar nyelven elmondott zsinagógai szónoklatát. 1848-ban a tanítását követő izraelita ifjak örömmel álltak az újoncok közé, ő maga pedig a pápai nemzetőrököt kísérte el a táborba. Ellenséggel ugyan nem találkozott, de Löw Lipót beszédét a nemzetőrök kívánságára nyomtatásban is megjelentették. Löw Lipót a nemzetőrségben vállalt szolgálatot. Tábori rabbik kinevezése a honvédségben is felvetődött.²⁷

Rokonstein Lipót, a nagyváradi izraelita reformközség hitszónoka 1849. február 5-én kelt levelében kérte a hadügyminisztériumtól tábori lelkésszé való kinevezését. Vidasics Ede osztályfőnök négy nappal később elutasította a kérelmet: „Folyó év február 5-éről kelt s hozzám címzett becses soraira van szerencsém válaszolni: Miután tábori

²⁷ Zsidó tábori lelkészekről, illetve az előzményekről: *Gonda* 1992. 73–93. o.; *McCagg* 1992. 99–105. o. Löw Lipót életéről: Magyar zsidó lexikon 543–544. o. A vonatkozó rész *Bernstein Béla* munkája. További adatok: *Bernstein* 1898. 19., 110., 178. o.; *Bernstein* 1939. 18., 38–39., 57., 88. o. Löw Lipót csak a pontatlan idézetekben volt a magyar hadsereg tábori rabbija. A kiindulópont *Löw-Kulinyi* 1885. 196. o. volt, ahol Löw Lipót feleségének naplója alapján arról olvashatunk, hogy Löw Lipót 1849. május 31-én beszédet mondott Veszprémben a Függetlenségi Nyilatkozat megünneplése kapcsán. „A beszéd roppant hatást keltett s Vajda honvédkapitány június 6-án Pápara jött, hogy a kéziratot elkérje s Görgeinek küldje. Ez alkalommal elmondta, hogy a hadsereghez zsidó káplánt szándékoznak kinevezni s erre alkalmas személy után tudakozódott.” Erre hivatkozva *Bernstein Béla*: „1849 júniusában Görgei elkéreti Vajda százados által Löw Lipóttól, a Veszprémben tartott beszédjének kéziratát, mert – úgymond – tábori lelkészt akar kinevezni.” (*Bernstein* 1898. 211–212. o. és *Bernstein* 1939. 139. o.) Borovi József azután végképp átértelmezte a fent idézett passzust *Bernstein* 1939-re hivatkozva: „1849 júniusában egy Vajda nevű százados útján elkérette Görgei azt a beszédet, amelyet Löw Lipót pápai rabbi mondott a függetlenség ünnepén. Görgeinek az volt a célja – amit meg is tett –, hogy Löw Lipótot tábori rabbivá nevezze ki.” (*Borovi* 1992. 81. o.) Ugyanitt tévesen állítja azt, hogy Löw Lipót és Einhorn Ignác (Horn Ede) még 1900-ban is tevékenykedtek. Mindketten 1875-ben hunytak el. Löw Lipót 1848–49-es tevékenységéről *Venetianer* 1986. 197. o.; *Waldapfel* 1950. 210. o.; KH 1848. júl. 30., 117. o., 1848. aug. 17., 185. o., 1848. nov. 15., 521. o., 1848. dec. 1., 577. o.; *Löw L.* 1870. 77–116. o.; *Löw-Kulinyi* 1885. 191. o.; *Molnár András*: Csány László a zalai reformellenzék élén. In: *Molnár* 1990. 50. o.; *Zsoldos* 1948. 72–73., 149–150., 226–227. o.

lelkészekül a hadügyminisztériumhoz izraelitákat – kinevezés végett – felterjesztési joggal felhatalmazva nem vagyok; önnek e részbeni kívánatát nem teljesíthetem”²⁸

A szabadságharc alatt a zsidó vallású katonák lelki gondozása főként a kisegítő lelkipásztorokra hárult. Ilyen lehetett például Freunder Ábrahám, Csabrendek rabbija, aki 1849-ben több ütközetben is lelkesítette bajtársait. 1849 nyarán – Budapest kiürítését követően – Szegedre menekült a pesti izraelita reformtársulat lelkésze, Einhorn Ignác is. A pesti reformtársulat imaházában már 1848 október elejétől kezdve „minden isteni tisztelet alkalmával a nemzet megmentése s ellenei legyőzetéséért, a nemzeti kormány fennállása, üdve s boldogságáért s a zsarnokság s annak hatalma legyőzetése, letiprása és kiirtásáért tartatnak imádságok” – tudósította olvasóit a *Kossuth Hírlapja*. Még 1848-ban sor került a magyar nyelvű istentiszteletek bevezetésére is. Einhorn 1849-ben is rendkívül aktív volt, gyűjtést rendezett a budavári ostrom sebesültjeinek számára és az „átokterhelt királyi család”, valamint Európa zsarnokainak haláláról prédikált. Ezek után fölöttébb indokoltan menekült Haynau csapatai elől Szegedre, ahol 1849. július 17-én tábori lelkészi alkalmazást kért Mednyánszky Cézártól. Kérelmének indoklásában megemlítette, hogy eddig sem a harcmezőn, sem a hadlelkészi osztályban nem teljesített szolgálatot egyetlen egy izraelita lelkész sem. Bizonyítványait ugyan Budapesten hagyta, de mellékelte az utóbbi időben megjelent néhány iratát. Végezetül megemlítette, hogy amennyiben részletesebb ajánlat szükséges, akkor azt Horváth Mihály, Csengery Antal, Irányi Dániel és más tekintélyes képviselők is szívesen adandják. Az osztály határozata alapján a kérelem mellőztetett, így Einhorn Ignác Szegeden nem kapta meg az óhajtott kinevezést. Több szerencsével járt viszont Komáromban, ahová Szegedről menekült. Miután sikeresen átjutott a frontvonalakon és a megszállt területeken, 1849. szeptember 11-én nevezte ki Klapka tábornok tábori rabbivá. „Minthogy sorainkban az izraeliták is igen hasznosan harcolnak, méltányosnak tartá a főparancsnok az egész várórság számára egy rendszeresített izraelita tábori lelkészt állítani, havonként 50 forintnyi illetménnyel és ezen állomásra Einhorn Ignác idemenekült budapesti lelkész alkalmaztatik” – olvasható a hadseregparancsban. Úgy tűnik, Einhorn Ignácnak igaza volt, amikor két évvel később azt írta: ő volt a magyar hadsereghez kinevezett egyetlen izraelita tábori lelkész.²⁹

A felekezetek számba vétele kapcsán röviden szeretnénk utalni ezek egymás közötti viszonyára is. Ez 1848–49-ben, a népképviselői választásokat megelőző néhány héttől eltekintve, békés és kiegyensúlyozott volt, súlyosabb incidensekről nincs tudomásunk. A magyar hadsereg tábori lelkészeinek többsége liberális, illetve radikális beállítottságú és nemzeti meggyőződésű volt. Ez eleve kizárta a felekezeti súrlódások lehetőségét a hadseregben. Szabó Richárd katolikus és Harsányi Sámuel református lelkész együtt szolgált a 16. (Károlyi) huszárezredben. Komáromban 1849 szeptemberétől a katolikus

²⁸ Rokonstein Lipót: MOL H 75 1849:5823. (iktatókönyv), 1849:2680. (Vidasics válasza); *Hegyesi* 1885. 176. o.; *Bernstein* 1898. 248. o.

²⁹ Freunder Ábrahám: *Bernstein* 1939. 138–139. o. A pesti reformközségről: KH 1848. dec. 7., 597. o. és 1848. dec. 13., 618. o. Gyűjtés a sebesülteknek: *Bernstein* 1939. 126. o. Einhorn kérelme: MOL H 75 1849:25 335., mellőztetése: MOL H 86 1.d., a hadlelkészi osztály előterjesztési íve 1849 július hóra. Kinevezése: *Szinnyei* 1887. (Komárom) 319. o. A magyar hadsereg izraelita tábori lelkészeinek létszámáról *Einhorn* 1851. 135. o.

és protestáns lelkészek mellett tábori rabbi is teljesített szolgálatot. Egy 1849. szeptember 22-én kelt parancs szerint a vasárnapi istentiszteleteket a katolikus és protestáns hadlelkészeknek felváltva kellett volna tartaniuk. Az aradi ostromseregnél hosszabb-rövidebb ideig valamennyi bevett felekezetnek volt tábori lelkésze, felekezeti nézeteltérésekről azonban ott sincs tudomásunk. A karcagi katonai kórházban Fazekas Rajmond katolikus és Ecsedy János református tábori lelkészek megosztották a teendőket. Fazekas a katolikus és az izraelita, Ecsedy pedig a protestáns és a görögkeleti meghalt vitézek névsorát vezette.³⁰

A magyar hadsereg tábori lelkészeinek felekezeti megoszlásával nem lehet alátámasztani azt az állítást, hogy a szabadságharcban bármelyik felekezet meghatározó szerepet játszott volna. 1848-ban csak katolikus lelkészek teljesítettek szolgálatot a hadseregnél, 1849-ben azután – viszonylag rövid idő alatt – az ország lakossága vallási összetételének körülbelül megfelelő megoszlás jött létre. A hadsereg vezetése a hadlelkészek alkalmazása során igyekezett ugyan a felekezeti viszonyokra is tekintettel lenni, e szándékot azonban nem sikerült maradéktalanul átültetni a gyakorlatba. A katonák lelki gondozásában így a nemzetőrség lelkészei, a szerzetesrendek tagjai és az egyházmegyes papság is fontos szerepet játszottak.

RÖVIDÍTÉSEK

<i>Alleker</i> 1894.	<i>Alleker Lajos</i> : Erdősi Imre a branyiszközi hóspap emlékezete. Nyitra, 1894.
<i>Bernstein</i> 1898.	<i>Dr. Bernstein Béla</i> : Az 1848/49-iki magyar szabadságharc és a zsidók. Jókai Mór előszavával. Budapest, 1898.
<i>Bernstein</i> 1939.	<i>Dr. Bernstein Béla</i> : A negyvennyolcas magyar szabadságharc és a zsidók. Budapest, 1939.
<i>Bielik</i> 1901.	<i>Bielik, Emerich</i> : Geschichte der k.u.k. Militär-Seelsorge und des Apostolischen Feld-Vicariates. Wien, 1901.
<i>Bona</i> 1988.	<i>Bona Gábor</i> : Kossuth Lajos kapitányai. Budapest, 1988.
<i>Borovi</i> 1992.	<i>Borovi József</i> : A magyar tábori lelkészet története. (Budapest), 1992.
<i>Csohány</i> 1994.	<i>Dr. Csohány János</i> : A protestáns katonai lelkigondozás múltja. In: <i>Reformátusok Lapja</i> , 1994. április 10., 5. o.
<i>Csorba</i> 1979.	<i>Csorba László</i> : A szekularizáció kérdése a reformkori országgyűléseken. In.: <i>Világosság</i> , 1979. 603–610.o.

³⁰ A komáromi misékről: *Szinnyei* 1887. (Komárom) 374. o. A karcagi kórház lelkészeiről: MOL H 75 1849:9367., 1849:12 602. (iktatókönyv).

- Deák* 1993. *Deák István*: Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburg monarchia katonatisztszjeinek társadalmi és politikai története 1848–1918. (Ford.: *Félix Pál*) Budapest, 1993.
- Dezső* 1941. *Dr. Dezső László*: Bevezetés a katonai lelkigondozásba. I. k. Pápa, 1941.
- Einhorn* 1851. *Einhorn, I.*: Die Revolution und die Juden in Ungarn. Leipzig, 1851.
- F.Kiss Erzsébet* 1987. *F.Kiss Erzsébet*: Az 1848–1849-es magyar minisztériumok. Budapest, 1987.
- Gelich* I, II, III. *Gelich Rikárd*: Magyarország függetlenségi harca 1848–1849-ben. I-III.k. Budapest, 1882–1889.
- Gonda* 1992. *Gonda László*: A zsidóság Magyarországon 1526–1945. Budapest, 1992.
- Harsányi* 1926. *Harsányi Gusztáv*: Törédek egy magyar református lelkész hányatott életéből. Debrecen, 1926.
- Hegyesi* 1885. *Hegyesi Márton*: Biharvármegye 1848–49-ben. Beöthy Ödön arcképével és életrajzával. Nagyvárad, 1885.
- Hermann E.* 1932. *Dr. Hermann Eged*: A magyar katolikus papság az osztrák katonai diktatúra és az abszolutizmus idejében. Gödöllő, 1932.
- HL Hadtörténelmi Levéltár
- Hoffmann* 1906. *Hoffmann Arnold*: Az 1848–49-iki vörös-sapkás 9-ik honvédszászlóalj története. Kassa, 1906.
- Horváth Á.* 1915. *Dr. Horváth Ádám*: Szent Benedek élete és rendjének története Magyarországon. Pannonhalma, 1915.
- Károly – Nyirák* 1877. *Károly János – Nyirák Sándor*: Emlékkönyv a Székesfehérvári püspöki megye százados ünnepére, 1877. Székesfehérvár, 1877.
- Kertész* 1941. *Kertész Pál*: Emlékezés Gonczeczky János szatmáregyházmegyei papról, 1848–49, szabadságharcunk vértanújáról. Budapest, 1941.
- KH
- KLÖM VI. k *Kossuth Lajos* Összes Munkái. VI. k. Ifjúkori iratok. Törvényhatósági Tudósítások. (S. a. r.: *Barta István*) Budapest, 1966.
- KLÖM XIII. k. *Kossuth Lajos* Összes Munkái. XIII. k. Kossuth Lajos 1848–49-ben. 3. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. 1. rész. 1848 szeptember–december. (S. a. r.: *Barta István*) Budapest, 1952.
- Kovács – Wysocki* Együtt a szabadságért, 1848–1849. *Wysocki* tábornok emlékiratai. A magyarországi lengyel légió részvétele az 1848-as szabadságharc hadjárataiban. (S. a. r.:

- Kovács István*) Budapest, é.n.
- Kovács István*: A légió. A magyarországi lengyel légió története. Budapest, 1989.
- Lehoczky* 1899. *Lehoczky Tivadar*: Bereg–megye és a munkácsi vár 1848–49-ben. Munkács, 1899.
- Leonhard* 1842. *Leonhard, Joh. Michael*: Verfassung der Militär–Seelsorge in den k. k. österreichischen Staaten, mit Rücksicht auf die Rechte und Pflichten des Civil–Clerus in militär–geistlichen Angelegenheiten. Wien, 1842.
- Löw L.* 1870. *Löw Lipót*: Zsinagógai beszédek. Szeged, 1870.
- Löw – Kulinyi* 1885. *Löw Immanuel–Kulinyi Zsigmond*: A szegedi zsidók 1785-től 1885-ig. Szeged, 1885.
- Magyar zsidó lexikon. (Szerk.: *Újvári Péter*) Budapest, 1929.
- McCagg* 1992. *McCagg, William O.*: Zsidóság a Habsburg Birodalomban, 1670–1918. (Ford.: *Boris János*, jegyz. ford.: *Gordos Judit*) Budapest, 1992.
- Melichár* 1899. *Dr. Melichár Kálmán*: A katonai lelkészet az Osztrák–Magyar Monarchia közös hadseregében (haditengerészetenél) és a Magyar Királyi Honvédségnél. Budapest, 1899.
- Mikár* 1869. Honvéd Schematismus, vagyis: az 1849/9-ki honvédseregből 1868-ban még életben volt főtiszteknek névkönyve. (Összeállította: *Mikár Zsigmond* alszázados) Pest, 1869.
- Mikár* 1891. Honvéd–Névkönyv az 1848/49-diki honvédseregnek 1890-ben még életben volt tagjairól. (Összeállította: *Mikár Zsigmond*) Budapest, 1891.
- MOL Magyar Országos Levéltár
- Molnár* 1990. Kossuth kormánybiztosa Csány László 1790-1849. (Szerk.: *Molnár András*) Zalaegerszeg, 1990.
- Molnár* 1992. A szabadságharc zalai honvédei 1848-1849. (Szerk.: *Molnár András*) Zalaegerszeg, 1992.
- Nádor* 1962. *Dr. Nádor Jenő*: Szarvas 1848-ban. Szarvas, 1962.
- Nagy Ferenc* 1992. Magyarok a természettudomány és a technika történetében. Életrajzi lexikon A-tól Z-ig. (Főszerk.: *Nagy Ferenc*) Budapest, 1992.
- Nagy* 1896. *Nagy Sándor*: Háromszék önvédelmi harcza 1848–49. Kolozsvár, 1896.
- Novák* 1906. *Novák Mihály*: Zalavármegye az 1848–49. évi szabadságharcban. Bővített kiadás. Zalaegerszeg, 1906.
- Oláh* 1889. 1892. *Oláh György*: Békésvármegye 1848–1849. I-II. k. Gyula, 1889., 1892.

- Rózsa – Spira* 1973. *Rózsa György – Spira György: Negyvennyolc a kortársak szemével. Képek, nyomtatványok és iratok.* Budapest, 1973.
- Sörös* 1916. VI/A. k., IX.k. *A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története. (Szerk.: Sörös Pongrác) VI/A. k. Budapest, 1916., IX. k. Budapest, 1904.*
- Szabad* 1977. *Szabad György: Kossuth politikai pályája ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében.* Budapest, 1977.
- Szilágyi* 1898. *Szilágyi Farkas: Alsófehér vármegye 1848–49-ben. In: Alsófehér vármegye monográfiája III. k. Első rész. Nagy-Enyed, 1898.*
- Szinnyei* 1887. (Komárom) *Szinnyei József: Komárom 1848–49-ben (naplójegyzetek).* Budapest, 1887.
- Szinnyei* 1980-1981. *Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái I-XIV. k. Budapest, 1980–1981. (reprint.)*
- Varga Z.* 1936. *Dr. Varga Zoltán: Debreceni lelkipásztorok, mint híveik politikai és társadalmi vezetői (1790–1848.).* Debrecen, 1936.
- Venetianer* 1986. *Venetianer Lajos: A magyar zsidóság története különös tekintettel gazdasági és művelődési fejlődésére a XIX. században.* Budapest, 1986.
- Waldapfel* 1950, 1952, 1955, 1965 *A forradalom és szabadságharc levelestára. (S. a. r. és bev.: V. Waldapfel Eszter) I-IV. k. Budapest, 1950–1965.*
- ZML *Zala Megyei Levéltár*
- Zoványi – Ladányi* 1977. *Zoványi Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. 3. javított és bővített kiadás. (Szerk.: Dr. Ladányi Sándor) Budapest, 1977.*
- Zsoldos* 1948. *1848–1849 a magyar zsidóság életében. (Szerk.: Zsoldos Jenő) Budapest, 1948.*

Péter Zakar

THE RANK CONDITIONS OF THE FIELD CHAPLAINS OF THE HUNGARIAN HONVÉD ARMY IN
1848-1849

Summary

The activity of the field chaplains belongs to the less elaborated questions of the history of the non-combatant corporations. Examining the rank conditions, posts and the problems of salaries of the field chaplains of the Hungarian Honvéd Army of 1848-1849 the author is to fill up some of the gaps. The exact knowledge of the aforementioned is a sine qua non for a future complex scientific investigation of the role of the field chaplains of the war of liberation.

One of the topics having been investigated in this study is the denominational composition of the board of field chaplains, and the author also examines if it had been a success to put the ideas of liberal ecclesiastical policy into practice in the army. The study comes to the conclusion: on the basis of the denominational composition of the board of field chaplains not one of the denominations can be considered of definitive role during the 1848-1849 war of liberation. In 1848 there served only Roman Catholic priest in the Honvéd Army, however, the denominational composition of the board of field chaplains corresponded to that of the country in 1849.

Péter Zakar

LES CONDITIONS DE SERVICE DES AUMONNIERS MILITAIRES
DE L'ARMÉE HONGROISE EN 1848-1849

Résumé

Parmi les corps non-combattants, l'activité des aumôniers militaires est jusqu'à présent l'un des problèmes le moins examinés. Cette étude essaie de remplir au moins en partie cette lacune. L'auteur examine les rangs, les lieux de stationnement et les questions au sujet des salaires et des indemnités des aumôniers militaires. Selon l'auteur, la connaissance exacte de ces derniers est indispensable, parce que plus tard il pense faire une analyse complexe du rôle des aumôniers militaires dans la guerre d'indépendance.

La composition confessionnelle du corps des aumôniers militaires est également le sujet de cette étude. L'auteur examine également la question suivante: est-ce que la transmission d'une partie des principes libéraux de politique ecclésiastique dans l'armée a réussi en plein milieu de la guerre? Si oui, dans quelle mesure? La répartition confessionnelle des aumôniers militaires dans l'armée hongroise ne prouve pas la thèse selon laquelle n'importe quelle confession aurait joué un rôle décisif dans la guerre d'indépendance. En 1848 il n'y avait que des aumôniers catholiques dans l'armée, mais en 1849 nous trouvons déjà une répartition confessionnelle des aumôniers à peu près conforme à celle de la population du pays.

Péter Zakar

DIE DIENSTVERHÄLTNISSE DER FELDGEISTLICHEN DER UNGARISCHEN ARMEE
IN DEN JAHREN 1848–1849

Resümee

Die Tätigkeit der Feldgeistlichen gehört zu den bis in unsere Tage am wenigsten erforschten Bereichen der nicht kampftätigen Körperschaften. Mit dem vorliegenden Aufsatz versucht der Autor, diese Lücke teilweise zu füllen. Er untersucht die Rangverhältnisse, die Garnisonen der Feldgeistlichen sowie die Fragen ihrer belohnung. Er hält die genaue Kenntnis dieser Angaben für unentbehrlich, denn im späteren möchte er eine komplexe Bewertung der Rolle der Feldgeistlichen im Freiheitskampf unternehmen.

Einen weiteren Gesichtspunkt der Untersuchung bildet die Zusammensetzung der Körperschaft der Feldgeistlichen nach Konfessionen, ferner die Frage, inwieweit es unter Kriegsverhältnissen gelungen ist, die Prinzipien liberalen Kirchenpolitik in der Armee zu verbreiten. Durch die konfessionelle Zusammensetzung der Feldgeistlichen läßt sich die Hypothese nicht untermauern, die eine oder andere Konfession habe im Freiheitskampf eine entscheidende Rolle gespielt. In 1848 dienten in der ungarischen Armee zwar ausschließlich katholische Feldgeistliche, doch bereits 1849 entsprach die Zusammensetzung ihrer Körperschaft in etwa der konfessionellen Struktur der Bevölkerung des Landes.

Петер Закар

УСЛОВИЯ СЛУЖБЫ ВОЕННЫХ СВЯЩЕННИКОВ В ВЕНГЕРСКОЙ АРМИИ
В 1848-1849 ГГ.

Резюме

В вопросах прохождения службы в составе недействующих войск одной из менее всего разработанных проблем является деятельность армейских священников. Этот пробел автор пытается восполнить хотя бы отчасти настоящей статьёй. Автор исследует иерархическую лестницу армейских священников, места прохождения ими службы, а также вопросы, связанные с их оплатой и денежным довольствием. Корректное знание этих вопросов он считает необходимым потому, что позднее автор намерен дать комплексную оценку той роли, которую сыграли военные священники в освободительной борьбе 1848-1849 гг.

Предметом настоящей статьи является также и конфессиональный состав корпуса военных священников, а также вопрос о том, удалось ли в условиях войны, – и если да, то в какой мере, – трансплантировать в армейские соединения хотя бы часть принципов либеральной клерикальной политики: разделением по вероисповеданиям полевых священников венгерской армии невозможно подтвердить утверждение о том, что священники какой-либо из конфессий играли решающую роль в освободительной борьбе 1848-1849 гг. И 1848 году в армии служили только католические священники, но к 1849 году произошло их распределение, соответствующее приблизительно в отношении их состава разделению по вероисповеданиям среди населения страны.